

СОЦИОГЕНЕЗА НАЧИНА ЗДРАВСТВЕНОГ ПОНАШАЊА ТОКОМ ПАНДЕМИЈЕ ВИРУСА КОВИД 19

мср Андреј Кубичек¹

Апстракт: Основни циљ чланка је да анализирајући случај пандемије вируса ковид 19 у Србији укаже на друштвену основу различитих здравствених и хигијенских пракси и уверења. Ослањајући се на теорију Норберта Елијаса, изнету у класичној студији Процес цивилизације, биће показано на који начин друштвене норме постају медицински рационализоване и као такве усвојене у појединчев хабитус у веома кратком временском року. Претпоставка од које се полази у чланку јесте да је бојазан од осећања срамоте због неодговорности према другима (старијим лицима) била значајан чинилац понашања, а код одређеног дела становништва чак и значајнији од страха за сопствено здравље и живот. Упоредо са овим, биће истражено и на који начин су биле тумачене донете државне мере за време и после ванредног стања, па самим тим и на који начин су утицале на праксе и уверења становништва. Основни метод који ће бити примењен у чланку је анализа дискурса, пре свега различитих порука присутних у јавној комуникацији и њихових интерпретација (различити медијски садржаји, изјаве релевантних актера и коментари/дискусије на дигиталним медијима). У закључку ће се размотрити различити видови трансформације доминантног обрасца индивидуализма у контексту епидемије, односно начини на које су кризна ситуација и донете државне мере утицале на преиспитивање егоизма и настанак нових форми рационалности, солидарности и одговорности.

Кључне речи: здравствено понашање; социологија здравства; здравствена политика; хигијена; ковид 19; индивидуализам; анализа дискурса.

¹ Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд; e-mail: andrejkubichek@gmail.com

У ВРТЛОГУ ЕПИДЕМИЈЕ

За мање од годину дана догађај који већ сада можемо са сигурношћу да назовемо историјским, призвао је слику из приповетке Едагара Алана Поа „У Малстремском вртлогу“². Вир који је захватио брод на далекој пучини, као и судбина његове посаде, у почетку су се тицали мало кога ван НР Кине. Како се у наступајућим месецима руб овог вртлога ширио светом, незаинтересованост је устукнула пред паником. У Поовој приповеци на палуби рибарског бродођа налазила су се три брата. Један од њих се такође предао страху видевши како други брат пада са палубе, због чега се грчевито држао за брод са којим је коначно и потонуо у море. Трећи је пак у овом ужасном часу успео да се мишљу отклони од околности које су га обузеле. Присебно посматрајући ток догађаја, приметио је да тежи предмети попут брода брже тону у ждрело вртлога, док лакши полако плутају око њега. Вођен овом спознајом, напустио је здраворазумску сигурност брода, и искочивши из њега ухватио се за једно буре. Тај морнар је уједно и преживели наратор ове приче, чија поучност превазилази наравоученија књижевности и свакодневну мудрост. Наиме, у овој Поовој приповеци један од најзначајнијих социолога ХХ века, Норберт Елијас (Norbert Elias, 1897–1990) видео је упечатљиву алегорију за сопствену теорију људског понашања³. Увиди из целокупног научног опуса сведока готово целог бурног ХХ века, догађаја попут светских ратова, велике економске кризе и епидемије шпанске грознице – збивања са којима данас многи упоређују и пандемију ковид 19 – биће примењени у покушају да се боље разуме социогенеза начина здравственог понашања, као и њихова пратећа дискурзивна тумачења.

Пре свега, бавећи се суштинским епистемолошким проблемом друштвених наука, Елијас је направио разлику између две врсте односа човекове мисли и стварности која га окружује и коју није тешко представити након испричане приче. Прво стање је ангажованост (фр.: *Engagement*), а друго дистанцираност (нем: *Distanzierung*)⁴. Будући да је појединац увек укључен о различите друштвене процесе и релативно (не)стабилне структурне односе (фигурације), његова спознаја праве природе ових феномена је у великој мери ограничена. Што је појединац ангажованији, то је она мања, и обратно – што више успе да се ментално дистанцира од њих, потенцијал за спознају расте. Но потпуна дистанцираност од неке појаве (било просторна или симболичка) такође

² „*A Descent into the Maelström*“, првобитно објављена у Грахамовом магазину, 1841. <https://www.eapoe.org/works/tales/maelsa.htm>, 12/8/2020.

³ Norbert Elias, *Involvement and Detachment*, Basil Blackwell, Oxford, 1987; Richard Kilminster “From distance to detachment: knowledge and self-knowledge in Elias’s theory of involvement and detachment”, in: Steven Loyal and Stephen Quilley (eds), *The Sociology of Norbert Elias*, Cambridge University press, 2004, pp. 31–33, 36–38; Robert van Krieken, *Norbert Elias*, Routledge, London and New York, 1998.

⁴ Norbert Elias, *Involvement and Detachment*, Basil Blackwell, Oxford, 1987.

онемогућава њену објективну спознају. Елијас не губи из вида да у одређеним животним ситуацијама превелика ментална удаљеност од ситуације може да буде мање корисна од „силе, спретности, храбрости и усијане нарави“. Дакле, чак и појединац који стреми здраворазумској, а научној спознаји нарочито, мора бити истовремено ангажован, али и задржати дистанцу према предмету проучавања⁵. Овај увид је још важнији када се у обзир узме да Елијас друштво не тумачи као неку безличну силу која обитава изван његових чланова и обликује њихове поступке. Напротив, друштво је сума понашања свих његових чланова⁶. Управо због обузетости стварношћу, а нарочито када су дешавања изненадна и претећа попут епидемије, људско понашање постаје ненамеравано и непредвидиво⁷.

Пандемија вируса ковид 19, као и свака друга епидемија у историји човечанства, открила је и многе до тада скривене и латентне аспекте друштвености (али и индивидуалног људског стања). Заразне болести донекле могу да послуже као сликовита алегорија различитих друштвених процеса, будући да појединци широм света размењују различите садржаје међу собом. Предмети те размене могу да обухватају најразноврсније појаве: робу и материјална добра, услуге, симболичке поруке, политички утицај и моћ, претње силом и заштиту од њих, вредности и идеале и различите патогене између осталог. Друштвена историја епидемија је у исто време и историја општења, контаката, саобраћаја и преплитања низова међусобне зависности појединаца. Свака досадашња епидемија која је погодила човечанство у већим размерама омогућена је одређеним социјалним процесима и контекстима, било да су клице преносене у бисагама степских коња, товарима шпанских карака и галеона или у ранцима војника. Ни светска пандемија ковида 19 не представља изузетак, јер ни она не би била могућа да милијарде појединаца широм света нису укључени у низове различитих видова међусобне зависности.

Управо чињеница је да је свако од нас као појединац заправо у огромној мери зависан од других појединаца. Овом сазнању је допринела објективна медицинска ситуација у којој је сав труд да се човек заштити од вируса био узалудан и немоћан пред неодговорношћу друге особе, било да се ради о некоме са киме се деле врло присни друштвени односи или пак о потпуно страном и непознатом лицу. Истовремено, сопствено понашање представља кључан чинилац који може да угрози или сачува здравље и у крајњој линији живот друге особе. Све ово упућује на осећање које је било непознато пре епидемије 2020. године – да „друштво“ није никакав страни или вањски систем са којим је свако од нас у површном и делимичном контакту, већ да смо сви ми његов интегрални део.

⁵ Robert van Krieken, *Norbert Elias*, Routledge, London and New York, 1998, pp. 137.

⁶ Norbert Elias, *Što je sociologija?*, Antibarbarus, Zagreb, 2007, str 7–23.

⁷ Stephen Mennell, "‘Individual’ action and its ‘social’ consequences in the work of Norbert Elias", in: Peter Reinhart Gleichmann, Johan Goudsblom, Hermann Korte (eds), *Human Figurations*, *Amsterdams sociologisch Tijdschrift*, Amsterdam, 1977, pp. 99–00.

Епидемија вируса је и ово показала на најјаснији могући начин – друштвени процеси и њихове последице дословно задиру у сваког појединца, допирући чак у основне биолошке јединице његовог тела. Управо је настанак и друштвена условљеност различитих поступака и стратегија усмерених ка спречавању ширења заразе, као и њихова дискурзивна тумачења, основна тема којом ћемо се бавити у овом раду на трагу Елијасове теорије.

ХИГИЈЕНСКО И ЦИВИЛИЗОВАНО ПОНАШАЊЕ

Негде отприлике у исто време када је Клод Леви Строс (крајем 30-их година прошлог века) одбацио тумачење да је инцест табу последица бриге за генетске дефекте потомства као прохроно (будући да људи у та давна времена нису имали знања из генетике), Норберт Елијас је изнео сличну тврдњу о генези хигијенских пракси⁸. Као прво, људи средњег века не само да нису владали знањима из микробиологије већ нису имали ни у назнакама свест о постојању микроскопских организама кадрих да угрозе здравље човека. За њих је нечистоћа представљала пре свега претњу симболичком, а не санитарном поретку. Овоме у прилог иде и чињеница да су наши преци, баш као и ми данас, прописивали истоветне норме како за објективно здравствено опасне радње (дефекацију, уринирање, кашљање, пљување на под, кијање...) тако и за радње које нису ризичне по здравље, али су непријатне особама у непосредној близини (флатуленцију, зевање, подригивање, откривање интимних делова тела, спавање на јавном месту, дојење⁹)¹⁰.

Хигијенска делегитимација оваквих радњи појављује се тек у XIX веку иако су готово све наведене праксе већ биле приказане, макар код виших друштвених

⁸ Norbert Elias, *Процес цивилизације – социогенетичка и психогенетичка истраживања*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2001; Robert van Krieken, *Norbert Elias*, Routledge, London and New York, 1998, pp 113; François Dépelteau, Enio Passiani, and Ricardo Mariano, "Ariel or Caliban? *The Civilizing Process and Its Critiques*", in: François Dépelteau and Tatiana Savoia Landini (eds). *Norbert Elias and Social Theory*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, pp. 41–43.

⁹ Занимљиво је да сам Елијас није анализирао случај дојења као радњу која је током процеса цивилизације постала неприхватљива у јавном простору. Иако оно не представља никакву хигијенску претњу по околину, а истовремено је од виталног значаја за опстанак друштва, дојење је све до данас остало чин који се скрива и обавља у приватности. Овај контраст је још уочљивији ако се у обзир узме изузетно богата маријанска традиција приказивања Богородице која доји Исуса током средњег века, како у ликовним, тако и у књижевним (поетским) представама: (<http://www.cantigasdesantamaria.com/csm/77>; https://dick.wursten.be/Vermell_originaltexts_translations.htm).

¹⁰ Норберт Елијас, *Процес цивилизације – социогенетичка и психогенетичка истраживања*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2001, pp 175–220.

слојева¹¹. Социологија Норберта Елијаса пружа један далеко шири оквир за разумевање здравственог понашања појединаца у условима пандемије ковида 19. У најкраћим цртама, Елијас одбацује било какво постојање априорних садржаја у људској свести (уму). Човек наине није *homo clausus*, „затворена особа“, већ само један од многобројних *homines aperti* „отворених људи“¹². Овим се жели рећи да је сваки појединац суштински одређен сплетом друштвених односа у које је укључен (ангажован). Временом утицај ових сплетова сила постаје стабилизван и релативно трајан у личности сваког човека, стварајући специфичан систем диспозиција – хабитус. Дакле, учествовање у различитим друштвеним процесима који, иако пролазни и неухватљиви, и сами творе релативно стабилне структуре, фигурације, јесте оно што генерише истоветности и разлике у обрасцима понашања људи уопште. Квалитет и квантитет друштвених односа, па самим тим и личности појединаца, мењао са током историје.

Овде долазимо до кључног и најпознатијег појма за теорију Норберта Елијаса, а уједно и за боље разумевање пандемије ковида 19, процеса цивилизације¹³. Ради се о процесу који суштински карактерише друштвену историју Европе, започетом управо током позног средњег века, када се у почетку готово плашљиво јављају први облици уљуђеног понашања на дворовима владара. Коначан исход овог тока је вишеструк: он подразумева све већу контролу импулса, као осећање повећане одбојности према појединцима који не контролишу сопствене импулсе (али и заједништва са онима који их поштују). Већ на први поглед је јасно да је новонастала епидемиолошка ситуација управо наметнула императив за понашањем које би било елијасовски цивилизовано. Појединац има импулс да дише несметано, да се не осећа спутаним врпцом маске и да не осећа иритацију услед дугог ношења. Све ово би за инстинктивни исход имало уклањање извора nelaгоде. Исто важи и за друге облике понашања, пре свега за физички контакт са другим људима, додиривање сопственог лица и приношење хране неопраним рукама.

Но ако хигијенски разлози нису покретач цивилизованог понашања, како они настају? И још важније, каква је веза овог процеса са епидемијом ковида 19? У иницијалним фазама (само)контрола различитих појединчевих импулса проузрокована је присуством особа од чије воље зависи његова егзистенција. То је у историјском контексту европских друштава био монарх или други припадници високог племства. Елијас наводи бројне примере који осликавају овакав однос, чији описи већ могу изазвати nelaгоду или смех код читаоца много векова касније. Тако су на пример одређене слуге биле у прилици да (за наше данашње

¹¹ Patrice Pinell, "Modern medicine and the civilising process", *Sociology of Health & Illness* Vol. 18, No. 1, 1996, pp. 1-16.

¹² Norbert Elias "The sociology of knowledge: new perspectives", *Sociology (Sage Publications)*, Vol. 5, No. 2, 1971, pp. 149-168.

¹³ Норберт Елијас, *Процес цивилизације – социогенетичка и психогенетичка истраживања*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2001, стр. 55-78, 84-108.

стандарде) често виде краља и друге припаднике високог племства без одеће или да их прате у спаваћу собу, гардеробу и тоалет, док се обратна ситуација није догађала¹⁴. Дакле, из обзира према надређеном његов спокој није смео да буде нарушен приказивањем нагог тела – исто важи и за све остале радње и поступке који могу бити непријатни оку или уху: кијање, ишмркивање носа, подригивање, флатуленција, али такође и испољавање насилних импулса¹⁵. С друге стране, слободно понашање појединаца који су заузимали више положаје према онима на нижим нису тумачени као непристојност, недостатак куртоазије или нецивилизованост, већ напротив као добронамерност и као чин исказивања посебне милости.

Временом долази до још неколико упоредних процеса. Први је генерализација образаца, што значи да више не само да није пристojно вршити наведене радње већ подједнако непристојно постаје и било какво реферисање или алудирање на њих или на радње које имају било какве везе или сличности са њима. Због тога данас уз подучавање деце како да друштвено прихватљиво врше нужду обавезно следи и читав мали речник фраза и израза како пристojно именовати не само ове природне пориве, него и објекте и предмете неопходне за њихово задовољавање. Други процес подразумева ширење ових норми и на друге чланове друштва. Будући да су се временом низови међузависности проширивали, појединци више нису били заинтересовани само да не обеспокоје монарха, већ и друге њима значајне људе. У следећим фазама (укидањем сталешке организације друштва) овако настале норме постају универзализоване и део општеприхваћене свакодневице.

Процес цивилизовања такође пружа и оквир за разумевање генезе дистинкција у друштву. Појединци који не успевају да се повинују нормама бивају стигматизовани, а у историјској перспективи то су по правилу били припадници нижих слојева, будући да се императив самоконтроле ширио са врха друштвене лествице наниже. Ипак, процес цивилизације се одвија у правцу функционалне демократизације. Што је више појединаца укључено у низове међузависности, тиме су они више укључени у заједничку норму. У савременим друштвима осећај срамоте због кршења прописаних норми (укључујући и хигијенске) дубоко је усађен у хабитус свих појединаца.

¹⁴ Норберт Елијас, *Процес цивилизације – социогенетичка и психогенетичка истраживања*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2001, стр. 198.

¹⁵ „Дакле, постоје људи пред којима се осећа стид, и други пред којима се не осећа. Осећај стида је, зацело, друштвена функција, обликована у складу с друштвеном структуром. [...] Понашања, која ће у „ демократским, индустријским друштвима, бити окружена свакојаким табуима и усађеним осећајима стида и нелагодности, овде су таква само делимично. Долазе до изражаја само у саобраћају с људима вишег или једнаког друштвеног положаја” (Elijas, 2001: 198).

Анализа наратива

Новонастала ситуација епидемије вируса ковид 19 утицала је на појаву неколико повезаних феномена који су релевантни за анализу из перспективе теоријских оквира који се примењују у раду. Најмање два – инсистирање на хигијени руку и вакцинација – тековине су вишевековног тока развоја здравствених норми понашања у савременом свету. Већина осталих, међутим, представљају новост у свакодневици највећег броја људи, због чега ће бити занимљиво на који начин су дискурзивно тумачени видови понашања попут ношења маске и рукавица, одржавања физичке дистанце и суздржавање од друштвених активности.

Текстуални материјал анализиран у чланку је издвојен из коментара медијских објава током пандемије ковида 19. Треба напоменути да је овај вид друштвене комуникације специфичан пре свега по полемичком тону, било да се ради о дискусији са аутором медијског садржаја, актерима који се помињу или са другим читаоцима. Разлог за то је сама природа одређених медијских садржаја, посебно ако се баве темама које одређени сегменти друштва сматрају за спорне. Но за потребе овог чланка имају посебну вредност¹⁶ управо овакви наративи који садрже елементе надметања у тумачењу стварности и покушаје да се оствари надмоћ унутар дискурса.

Будући да је основна улога овако изведене анализе дискурса пре свега да илуструје запажања изнета у чланку, одабрани су најрепрезентативнији примери текстуалне грађе, те се може рећи да је примењен намерни узорак. Основна предност одабраног поступка је стога у томе да се користе забележени примери свакодневне комуникације. За разлику од таквих коментара које свако чује у пролазу, коментари на интернет порталима ипак остају забележени и доступни за анализу. Иако су појединци који у првом реду читају вести на дигиталним порталима, или их коментаришу, веома узан сегмент друштва, резултати оваквог поступка нису репрезентативни и општи, али су због слободе анонимног изражавања и те како релевантни. Њихови искази, иако дати на овако специфичан начин, свакако су настали и уобличени у свакодневној комуникацији која се одвија на конвенционалним местима и приликама. Сам избор тема које су најчешће коментарисане врло реалистично сведочи о преокупацијама читалаца. На пример, коментара о (не)ношењу маске има толико да је тешко уопште одабрати оне који су најрепрезентативнији, док оних о хигијени одеће и обуће или одржавању дистанце има толико мало да их је било тешко и пронаћи.

Већи степен уопштавања, који би пратио Елијасову методологију, био би да се сакупљени коментари хронолошки представе и да се уоче временске промене у дискурсу. Због ограничења самог формата научног чланка, али и временских и логистичких ограничења аутора, циљ анализе је мање амбициозан. Будући да је

¹⁶ Ruth, Wodak, *The Discourse of Politics in Action, Politics as Usual*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2009.

предмет истраживања процес који и даље траје, као и да временски оквир обухвата само 7 месеци, није сигурно да би овакав поступак изнедрио неке значајније правилности и нове увиде у тему.

Општа хигијена

Пре него што се посветимо новим видовима хигијенског понашања, биће анализирано неколико исказа о опаженом почетном нивоу здравствене културе. Очекивано је да би било апсурдно да било ко хвали достигнуте хигијенске стандарде, али са друге стране, критике и полемике на ову тему су врло живе:

„Ми смо тотална недисциплина и срамота ме је. Улаз у бус данас, то не да није дезинфиковано, него је прљаво језиво, прашина, масна стакла... ја не знам кога бре они лажу више? Пре сваке вожње мора бус шмрком да се опере изнутра, иначе смисла нема!!!“¹⁷

Оно што се прво да приметити у наведеном коментару јесте повезивање недисциплине других са сопственим осећањем срамоте, нарочито употребом заменице „ми“. Овде се, дакле, примењује занимљива, али не и необична стратегија негативног говора о сопственој друштвеној групи, док се истовремено говорник симболички ограђује од ње. Уочену дистинкцију додатно појачава одабир речи, јер иако се пише о теми која изазива nelaгоду (прљавштини и потенцијалном извору заразе), опис слике остаје у границама назнака и друштвено прихватљивих израза. Нарочито је занимљиво што овако нормиран говор заправо и не указује на актуелну могућност заразе вирусом, будући да прашина и масна стакла нису извор заразе, већ да је основна функција оваквог говора изношење општијих друштвених подела, као и осуда институција (ГСП-а). У следећем примеру може да се запази другачија ситуација:

„Ха, ха, кад бисте ви сви знали колико људи је пљувало, уринирало, повраћало и ону велику нужду вршило у јавном превозу, а ви нападате овог човека. Срам вас било све!!!“¹⁸

Овде се дистинкција не повлачи према особама из непосредне близине које одбијају да примене хигијенске мере, већ према онима који тобоже лицемерно

¹⁷ Видети коментар у: „ШОКАНТНЕ СЛИКЕ ИЗ БЕОГРАДА Прописана дистанца, маске, рукавице...коме то треба? Грађани се брзо вратили у нормалу (ФОТО)“, *Курир*, 08. Мај 2020. <https://www.kurir.rs/vesti/beograd/3460625/sokantne-slike-iz-beograda-propisana-distanca-maske-rukavicekome-to-treba-gradjani-se-brzo-vratili-u-normalu-foto/komentari>, 12/8/2020.

¹⁸ Видети коментар у: „ОВАЈ ДЕДА ЈЕ БАШ НАПРАВИО ДИСТАНЦУ: Раширио се у бусу на два седишта и изазвао лавину коментара на Фејсбуку“, *Курир*, 30. јун 2020. <https://www.kurir.rs/vesti/beograd/3489439/ovaj-deda-je-bas-napravio-distancu-rasirio-se-u-busu-na-dva-sedista-i-izazvao-lavinu-komentara-na-fejsbuku/komentari>, 22/8/2020.

оптужују старијег путника који је подигао ноге на шипку у аутобусу градског превоза. Но, гледано са становишта цивилизованог понашања, овде је могуће јасно уочити делимично кршење забране именовања недозвољених радњи (и то градацијом: пљување, уринирање, повраћање, дефекација).

Ношење маске

Због већ наведених разлога обавезно ношење маске је узрок најбројнијих и најобимнијих коментара. Разлог за тако нешто није недокучив. Пре свега, ношење маске је новина у свакодневици и хигијенска мера на коју је мало ко био навикнут одраније. Управо због тога је и занимљиво анализирати ову појаву из Елијасове перспективе, јер нас она враћа на сам почетак генезе једног облика понашања. Наиме, ношење маске пре свега представља вид суздржавања од неометаног дисања, говора, nelaгодности услед стезања ластиша, врућине, стреса и нове обавезе. Због тога оно није различито од цивилизовања осталих човекових нагона. Но, због објективне претње од заразе, у овом случају је примећено и доста наратива који заговарају поштовање ове хигијенске мере:

„Све оне који се противе ношењу маски у учионици сматрам неурачунљивим особама. Зар је могуће да се у данашње време када знамо шта изазива ову епидемију и када знамо да нам ношење маски пружа заштиту од те исте заразе неко буде против овакве мере. Људској глупости нема краја.“¹⁹

Наведени коментар у потпуности одговара нормираном понашању и још је један добар пример генезе дистинкције на основу (не)прихватања хигијенских норми. Занимљив је начин на који се припадници супротног табора карактеришу у психолошким и психијатријским категоријама, као глупи и неурачунљиви, осим тога што се симболички измештају из савремености, јер је њихово резоновање просто немогуће у савременом (цивилизованом) времену. Следећи пример садржи додатне елементе за анализу:

„Све оне који се противе ношењу маски у учионици сматрам неурачунљивим особама. Зар је могуће да се у данашње време када знамо шта изазива ову епидемију и када знамо да нам ношење маски пружа заштиту од те исте заразе неко буде против овакве мере. Људској глупости нема краја.“²⁰

¹⁹ Видети коментар у: М.В. „НЕЋУ СЛАТИ ДЕТЕ СА МАСКОМ У ШКОЛУ...` После већ чувених АНТИВАКСЕРА, Србија треба да се бори и против АНТИМАСКЕРА“, *Блиц*, 20. Август 2020, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/necu-slati-dete-sa-maskom-u-skolu-posle-vec-cuvenih-antivaksera-srbija-sada-treba-da/1ww4h50?strana=komentari>, 22/8/2020.

²⁰ Ibid.

Ово је само један од многих примера у којима се обраћају читаоци из дијаспоре који деле искуства која су стекли у земљама у којима живе и раде. Као и у претходном наративу, наглашена је дистинкција између „нас“ („недисциплинованог народа“) и „њих“ (Француза), мада је јасна латентна порука аутора да себе види као припадника друге групе. У овом релативно честом типу коментара по правилу се препознаје позивање на казне као покретач хигијенског понашања, који је присутан у земљама које се доживљавају као цивилизованије. На другом месту је и позив на одговорно понашање према себи и особама из ближе околине. Слична аргументација се проналази и у коментарима читалаца из Србије:

„Нема ништа од препорука, само кажњавање, нажалост ! Пре пар дана сам био у једном великом тржном центру и носио маску. Гледали су ме чудно, јер су готово сви посетиоци били без маске !“²¹

И овде се имплицитно указује на суштинско неразумевање потребе за ношењем маске, због којег ова пракса изостаје код највећег броја грађана. Такође, и нужност кажњавања је се овде оправдава контрастом репресивних мера са препорукама, односно са уверавањем људи у здравствену неопходност заштите. Нарочито је занимљиво приметити и новину у односу на претходне примере, јер овде аутор не само да исказује ресантиман према особама које се не придржавају хигијенских мера, већ сведочи о томе да је ово осећање обострано. Припадници друге групе више нису атомизовани појединци који не прате норму, већ су представљени као делатна група чије понашање прати јединствен образац – они заједно невербално изражавају негодовање према онима који носе маске („гледају их чудно“). Примери који следе управо сведоче о томе да и противници ношења маске (потенцијално и других мера) заиста чине заједницу дискурса:

„Кад ставим маску на овој врућини, добијем температуру! Црко' бре од врућине!“²²

Цитирани пример на једноставан начин осликава суштину супротстављања контроли импулса – готово инфантно одбијање да се поднесе nelaгодност и одложи задовољавање тренутне потребе. Треба уочити да се медицински термини преузимају у тврдњи да ношење маске може да изазове повишену температуру, као и драматизацију којом се унутрашња борба са сопственим поривима представља као борба на живот и смрт. У развијенијим наративним елаборацијама такође се уочава квазимедицински говор:

²¹ Видети коментар у: „ОВО СУ НОВЕ МЕРЕ У СРБИЈИ! КРИЗНИ ШТАБ ОДЛУЧИО: Маске обавезне у превозу, препоручује се дистанца од МЕТАР И ПО!“, *Курир*, 23. Јун 2020. <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3485643/ovo-su-nove-mere-u-srbiji-krizni-stab-odlucio-maske-obavezne-u-prevozu-preporucuje-se-distanca-od-metar-i-po/komentari>, 23/8/2020.

²² Видети коментар у: „ШОКАНТНЕ СЛИКЕ ИЗ БЕОГРАДА. Прописана дистанца, маске, рукавице... коме то треба? Грађани се брзо вратили у нормалу (ФОТО)“, *op. cit.*, 23/8/2020.

„Ови што носе брњице по цео дан, хипохондри, сада хоће деци да униште мозак. Дечији мозак је осетљив на хипоксију, прочитајте мало о томе. А да је ношење маски спасило свет...па и није. Шта је са игралиштима?“²³

Аутор овог коментара употребљава поменути тактику преузимања ауторитета медицинског говора у комбинацији са дискурзивним конструисањем противничке групе (што никако није новост, већ је добро познато из наратива активиста против обавезне вакцинације). Припадници ове (тобожње) групе се у исто време бестијализују (или приказују као пасивно стадо, јер брњице алудирају на говеда) и стигматизују као особе са менталним поремећајем – хипохондријом. Осим тога, њихов делатни и организацијски потенцијал се преувеличава до размера завереничке групе са јасном и крајње злокобном агендом. Намерно уништавање дечијих мозгова такође се објашњава употребом медицинских термина који нису познати широј публици.

Ношење рукавица и хигијена руку

Текстови о рукавицама су веома слични онима о маскама, осим тога што их је далеко мање. Разлог за то је свакако и ређе коришћење овог вида заштите, па самим тим и мања преокупираност грађана овом темом. Ипак, издвојено је неколико примера:

„Рукавице на 30° C! Ви нисте нормални“²⁴

И овај кратак узорак текста одговара рудиментарној критици хигијенских мера који је већ приказан на примеру ношења маске. Будући да је текст изузетно скроман, овде је много занимљивије уочити оно што није речено, а аутор сматра да је саморазумљиво. Он тврди да је ношење рукавица крајње непријатно на високим температурама, вероватно због знојења. У другој реченици се одриче нормалност супротној страни, што чини једну наративну целину са претходним учитавањем имплицитних значења, за која он сматра да их нормалним људима и не треба објашњавати.

„Глупости, када завршим куповину, пре уласка у ауто бацам рукавице и обавезно дезинфикујем руке. Следећи излазак из аута захтева нови пар рукавица и тако укруг. Рукавице ми сметају на рукама (константно сам свестан те сметње) и сигурно нећу кренути ка лицу или било ком делу главе. Да немам рукавице на рукама, без проблема бих се заборавио и кренуо да радим све оно што не треба по лицу и глави.“²⁵

²³ Видети коментар у: М. В. „НЕЋУ СЛАТИ ДЕТЕ СА МАСКОМ У ШКОЛУ...` После већ чувених АНТИВАКСЕРА, Србија треба да се бори и против АНТИМАСКЕРА“, *op. cit.*, 23/8/2020.

²⁴ Видети коментар у: „ШОКАНТНЕ СЛИКЕ ИЗ БЕОГРАДА. Прописана дистанца, маске, рукавице... коме то треба? Грађани се брзо вратили у нормалу (ФОТО)“, *op. cit.*, 23/8/2020.

²⁵ Видети коментар у: „Хирург објаснио зашто НЕМА ПОТРЕБЕ носити РУКАВИЦЕ у куповину и шта радити уместо тога (ВИДЕО)“, *Новости*, 06. Април 2020.

Овај пример представља супротно гледиште и у потпуности осликава Елијасову замисао о цивилизовању. Коментатор овде издваја неколико важних елемената: суздржавање, дисциплину, планирање унапред хигијенског понашања (припрему више пари рукавица и средстава за дезинфекцију). Посебно је занимљиво што је овде потпуно освешћена чињеница да ношење рукавица јесте сметња и непријатност, али да управо у суочавању са сметњом појединац стиче неопходну дисциплину. Мали, али значајан детаљ је и тај да се аутор овог текста суздржава да именује радње („оно што не треба по лицу и глави”), чиме се овај наратив савршено уклапа у Елијасову теорију.

Хигијена одеће и обуће

Тема одржавања хигијене одеће и обуће је побуђивала најмање интересовање читалаца. Први коментар се односи на општу хигијену колико и на хигијену обуће, то јест новостечену навику изувања испред стана:

„Још једна добра ствар је: из комшиничиног стана више не смрди; почела и она да пере све редом по кући; лоша ствар: све више њих држи ђубре у ходнику испред врата... а шта сам ја научила? Па ето, да се изувам испред врата и улазим боса у стан.”²⁶

Осим тога што се примећује да је бојазан од заразе позитивно утицала на хигијену у комшилуку, али и да услед забране кретања све већи број станара оставља кесе са ђубретом у ходнику. Дакле, стицање нове навике се јасно ставља у овај контекст позитивних промена на личном плану. Следећи текст, иако краћи, далеко је занимљивији:

„Па нису у питању пегави тифус и вашке, па да искувавамо одећу у казанима. Перите веш ко и до сада. Није ми јасно да било ко пере прљаву одећу на 30 степени.”²⁷

Аутор коментара алудира на давно прошла времена помињањем пегавог тифуса и вашки. Искувавање одеће у казану посебно дочарава слику кризног или ратног

<https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:857681-Hirurg-objasnio-zasto-NEMA-POTREBE-nositi-RUKAVICE-u-kupovinu-i-sta-raditi-umesto-toga-VIDEO,23/8/2020>.

²⁶ Видети коментар у: К. М. „Кључно правило које треба да испоштујете да бисте спречили уношење коронавируса у кућу“, *Телеграф*, 10. април 2020, <https://www.telegraf.rs/zivot-i-stil/zdravlje/3176727-kljucno-pravilo-koje-treba-da-ispostujete-da-biste-sprecili-unosenje-korona-virusa-u-kucu/komentari/svi,23/8/2020>.

²⁷ Видети коментар у: К. М. „Коронавирус преживљава на одећи и обући, а ово је једини начин да га заувек уништите“, *Телеграф*, 14. март 2020. <https://www.telegraf.rs/zivot-i-stil/zdravlje/3164684-korona-virus-preziviljava-na-odeci-i-obuci-a-ovo-je-jedini-nacin-da-ga-zauvek-unistite/komentari/svi,24/8/2020>.

стања и лишености савремених машина за веш. Управо ова слика ратне болнице из Првог светског рата треба да послужи као контраст понашању које се сматра за пожељно понашање. Занимљиво је, дакле, да се и овде приказује наративна представа која не припада цивилизованом свету, али са циљем да се умањи психички притисак на појединца.

Одржавање физичке дистанце

Иако је ова мера често погрешно називана „социјалном дистанцом“, ради се о физичкој или телесној дистанци. За разлику од претходних коментара, који нису били у већој мери полемички, ова тема је (баш као и ношење маски) била врло провокативна читаоцима:

„Данас сам била у пошти, треба да видите како људи реагују када их замолите да се помере....Ту само карантин може да помогне, ниво свести на јако ниском нивоу... Катастрофа....“²⁸

Анегдотална нарација одлично описује стварање друштвених дистинкција у свакодневном животу. Насупрот поштовању мера и уљудном понашању (молбама), наводи се да се супротна страна влада на начин који ауторка не жели ни да опише. Као и код маски, и овде се позива на увођење репресивних мера као јединих ефикасних. Сличан наратив, само још више елабориран, среће се у следећем примеру:

„Поштујем све мере, јер знам кога кући имам. У набавку идем само ја, ретко. Купујем за више људи... и на каси у Идеји се иза мене залепила баба од 80 година, кашље и бледо ме гледа... Говорим јој да се удаљи; жена се наљути.. И како нормалан човек да се заштити, како??“²⁹

Овај текст садржи све елементе дискурса цивилизованог понашања (именован као „нормалан“): поштовање свих мера, бригу за старије укућане, уздржавање од непотребних куповина и бригу за друге. Антагонизирана група грађана је представљена кроз лик старице („бабе“), уз алузију на понашање штеточина (пошто се пијавице и крпељи лепе за човека), од којих је неопходно заштити се. Антагонизам између „нормалних људи“ и оних других у свакодневици је посебно наглашен навођењем не само неодговорности и одсуства свести („бледо гледа“), него и агресивности (љутња), која је, сетимо се, још једна од особина које се губе

²⁸ Видети коментар у: „ШОКАНТНЕ СЛИКЕ ИЗ БЕОГРАДА. Прописана дистанца, маске, рукавице... коме то треба? Грађани се брзо вратили у нормалу (ФОТО)“, *op. cit.*, 24/8/2020.

²⁹ Видети коментар у: „ДОКТОРКА БЕСНА ЗБОГ СЦЕНЕ У БЕОГРАДУ: Људи, шта вам је? Можете да се заразите иако држите `БЕЗБЕДНО` одстојање“, *Курир*, 29. март 2020, <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3436985/doktorka-besna-zbog-scene-u-beogradu-ljudi-sta-vam-je-mozete-da-se-zarazite-iako-drzite-bezbedno-odstojanje/komentari>, 24/8/2020.

током процеса цивилизације. Као у претходним темама, и овде су присутна другачија дискурзивна тумачења:

„Чему дистанца ако користиш маску и алкохол. Непотребно је уводити дупле мере у аутобусу ако на станици не важи ниједна мера. Да ли ови људи имају појма о јавном животу?.“³⁰

Дакле, овде изнета критика здравствених мера није нужно и потпуна неодговорност. Отворенији примери критике дистанцирања чешће се срећу о теми која следи и која се тиче ширег друштвеног живота.

Уздржавање од друштвених активности

Последња мера чије интерпретације су анализирани такође је изазивала велико интересовање читалаца, што свакако осликава врло интензивно дискутовање о овој теми у свакодневном животу:

„За почетак затворите коцкарнице, кладионице и сплавове на Сави који тресу сваку ноћ до пола три, затим утакмице... то су расадници вируса!“

31

Аутор овог коментара на својеврстан начин мапира ризичне локације, карактеришући их као расаднике заразе. Посебно је занимљиво што су управо места која су повезана са проблематичним облицима понашања (коцкањем) прва наведена, а затим и простори ноћног провода и навијања (и свега што они имплицитно садрже: алкохол, наркотице, промискуитетно понашање итд.). Изнето запажање није нужно нетачно, али је свакако интересантно приметити како се поистовећују стецишта „духовне“ и „телесне“ заразе.

„Највише окупљања после 22ч. Зато забранити кретање после 22ч. Уосталом, то је време за спавање, а не за преждеравање и пијанчење. У том периоду се људи највише опусте, а о болести и не размишљају.“³²

Оно што је нарочито вредно запазити у овом тексту јесте јасно повезивање неодговорности (опуштености) према зарази са другим облицима понашања који се сматрају нецивилизованим: пијанчење и преждеравање. Баш као и у

³⁰ Видети коментар у: Радмила Бриза, „ОВО СУ НОВЕ МЕРЕ У СРБИЈИ: Без маске забрањено у аутобус, обавезан размак метар и по“, *Курир*, 24. јун 2020. <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3485971/ovo-su-nove-mere-u-srbiji-bez-maski-zabranjeno-u-autobus-obavezan-razmak-metar-i-po/komentari>, 24/8/2020.

³¹ Ibid.

³² Видети коментар у: Радмила Бриза, „МАСКЕ И ДИСТАНЦА ПОНОВО ОБАВЕЗНИ? Очекује се ПООШТРАВАЊЕ епидемиолошких мера! ДАНАС ОДЛУКА КРИЗНОГ ШТАБА“, *Курир*, 23. јун, 2020. <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3485407/maske-i-distanca-ponovo-obavezni-ocekuje-se-postravanje-epidemioloskih-mera-danas-odluka-kriznog-staba/komentari> 24/8/2020.

претходном примеру, и овде се директна државна репресија предлаже као ефикасна мера. Но следи и један супротан пример:

„Сморили сте више и са короном и са мерама и са пензионерима. Најбоље да се сви завучемо у мишју рупу, да нико ништа не ради, да све стане, да поцркамо од глади, али са маскама, и да живимо у страху од короне остатка свог бедног живота.“³³

Није до краја јасно коме се аутор овог коментара обраћа – властима, новинској редакцији или грађанима који поштују мере? Најреалистичније тумачење је да се сви они заједно виде као супарничка група. Основна замерка која се упућује јесте позивање на смањење квалитета живота, које је осликано крајње драматичним речима. Алудира се на кукавичлук поштовалаца мера, јер се завлаче у мишје рупе, али бестијализација не стаје овде, већ стиче систематичност у изразу „поцркамо од глади“.

Додатак: међугенерацки односи

Проблему односа међу генерацијама, баш као и половима³⁴, могуће је прићи са Елијасових становишта на истраживачки веома занимљив начин³⁵. Но, у контексту пандемије ковида 19 један посебан аспект односа према старима је посебно важан. Од самог почетка ширења вируса и вести о њему управо су стари (старији од 65 година) били обележени као посебно угрожена група. Као што је већ и речено, брига о њима и њиховом здрављу је и била један од најснажнијих покретача нових видова понашања. Овде се, међутим, јавља још један важан пратећи аспект процеса цивилизације којим се и сам Елијас позабавио доста касније у краткој студији *Усамљеност умирућих* (сам аутор је тада имао 88 година)³⁶.

У складу са описаним тенденцијама процеса цивилизовања, старење и све извесније умирање у савременим друштвима постају предмет друштвеног табуа. Призори умирања и смрти су све више и више потиснути из свакодневице, што је уочљива супротност у односу на прошла времена. Са једне стране, раније је смрт била мистификована, делом и због тога што је прави узрок често био неразумљив, али је истовремено била и много ближа члановима породице и пријатељима умирућег/преминулог, који су самостално бринули о њему³⁷. Услед ове друштвене динамике долази се до ситуације у којој су стари и умирући усамљени,

³³ Видети коментар у: Радмила Бриза, „ОВО СУ НОВЕ МЕРЕ У СРБИЈИ: Без маски забрањено у аутобус, обавезан размак метар и по“, *op. cit.*, 24/8/2020.

³⁴ Dennis Smith, *Norbert Elias and Modern Social Theory*, Sage Publications, London, 2001, 103–105.

³⁵ Robert van Krieken, *Norbert Elias*, Routledge, London and New York, 1998, pp. 148–151.

³⁶ Norbert Elias, *The Loneliness of the Dying*, Continuum, New York, London, 1985.

³⁷ Norbert Elias, *The Loneliness of the Dying*, Continuum, New York, London, 1985, pp 85.

јер њима (раније) блиске особе осећају нелагоду у њиховом присуству, као и грижу савести и преиспитивања да ли могу да им помогну.

Но како аутор и упозорава, чак и у савременим друштвима опасност од изненадне смрти није одсутна³⁸. Епидемија вируса ковид 19 је и ову животну чињеницу актуелизовала, како код старијих, тако и код млађих. Штавише, она је поставила питање поделе не само на здраве и болесне него и на живе и умируће³⁹. Стиче се утисак да су посебно вести у виду исповести чланова породица преминулих од вируса, који често нису били у могућности да се опросте од њих, биле најпотресније, али да су највише утицале на понашање грађана.

ЗДРАВСТВЕНО ПОНАШАЊЕ КАО КОРЕКТИВ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Применом Елијасових теоријских увида и објашњења може се закључити да је неизвесност настала све сложенијим међусобним односима и повезаностима појединаца широм света уједно и друштвени оквир најновије пандемије. На сличном трагу је био и Урлих Бек, конципирајући појам *Ризичног друштва* у истоименој студији⁴⁰ (први пут објављено 1986. године у контексту чернобиљске хаварије). Епидемије, еколошке и индустријске катастрофе само су неке од могућих опасних последица које настају у оквирима дуготрајних историјских токова. Но у крајње неизвесном свету процес цивилизовања и даље тече. Штавише, из анализираних примера се може јасно видети да припадници обе групе формиране на линији дистинкције (не)поштовања хигијенских мера заправо добро увиђају суштину цивилизацијског процеса иако се разликују у његовој оцени. Приказани наративи показују и да формирање две различите заједнице дискурса јасно прате линију поделе оних који прихватају цивилизацијске норме и оних који то не чине.

Елијас је и сам тврдио да цивилизовање не тече равномерно и да обухвата како офанзиве цивилизације тако и њено успоравање, па и назадовање. Штавише, његова теорија у себи садржи и могућности да интегрише сва ова противречна друштвена кретања. Цивилизација, као и пратећа демократизација, утицале су на стварање снажног култа индивидуе. Као у искривљеном огледалу, непојмљиво сложена мрежа међузависности је у толикој мери прожела појединце да је постала неприметна. На тај начин цивилизација је доведена до апсурдног исхода иако је овај парадокс само привид. Појединци који су током векова регулисали своје понашање у складу са присуством владара и велможа временом су постали равноправни грађани, да би даљим развојем свако за себе почео да поприма

³⁸ Norbert Elias, *The Loneliness of the Dying*, Continuum, New York, London, 1985, pp 50.

³⁹ Ulrich G. Teucher, "Writing in the Face of Death: Norbert Elias and Autobiographies of Cancer", in: Thomas Salumets (ed), *Norbert Elias and Human Interdependencies*, McGill-Queen's University Press, 2001: 162.

⁴⁰ Urlih Bek, *Ризично друштво: у сусрет новој модерни*, Филип Вишњић, Београд, 2001.

особине и прерогативе старога племства. На крају, верујући да бивствује у изолованости, грађанин је и сáм постао суверен. Налик апсолутним монарсима, почели су да стичу свест о сопственој изузетности и надмоћи, водећи се старом формулом Луја XI *Car tel est notre plaisir* („јер нам се тако хтело“).

Новонастале епидемиолошке околности стога дугорочно имају корективну улогу у процесу цивилизовања. Указујући на суштинску повезаност свих чланова друштва, оне позивају на промишљено и одговорно понашање. Иако паника изазвана вртлогом страха првобитно изнедрава из његове дубине различите теорије завере, негирање стварности, сумњу, гласине и оптужбе (упућене Кинезима, медицинским радницима, држави, јавним личностима...), присебним дистанцирањем и суочавањем са сопственим положајем могуће је досегнути виши ниво рефлексивности. Уместо незајажљиве потребе за тренутним задовољавањем сопствених интереса и потреба, нова реалност намеће уздржавање. Брига за другог уступа место небризи, пошто постаје јасно да је ризик заједнички и да не пазећи на особе са којима долази у контакт, сваки појединац доводи и себе у опасност. Процес цивилизације се не одвија само у равни историје човечанства, већи и у временском трајању живота сваког појединца, чинећи га самосвесном и одговорном особом која преиспитује сопствени егоизам.

ЛИТЕРАТУРА

- „ДОКТОРКА БЕСНА ЗБОГ СЦЕНЕ У БЕОГРАДУ: Људи, шта вам је? Можете да се заразите иако држите `БЕЗБЕДНО` одстојање“, Курир, 29. март 2020, <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3436985/doktorka-besna-zbog-scene-u-beogradu-ljudi-sta-vam-je-mozete-da-se-zarazite-iako-drzite-bezbedno-odstojanje/komentari>.
- „ОВАЈ ДЕДА ЈЕ БАШ НАПРАВИО ДИСТАНЦУ: Раширио се у бусу на два седишта и изазвао лавину коментара на Фејсбуку“, Курир, 30. јун 2020. <https://www.kurir.rs/vesti/beograd/3489439/ovaj-deda-je-bas-napravio-distancu-rasirio-se-u-busu-na-dva-sedista-i-izazvao-lavinu-komentara-na-fejsbuku/komentari>,
- „ОВО СУ НОВЕ МЕРЕ У СРБИЈИ! КРИЗНИ ШТАБ ОДЛУЧИО: Маске обавезне у превозу, препоручује се дистанца од МЕТАР И ПО!“, Курир, 23. јун 2020. <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3485643/ovo-su-nove-mere-u-srbiji-krizni-stab-odlucio-maske-obavezne-u-prevozu-preporucuje-se-distanca-od-metar-i-po/komentari>.
- „Хирург објаснио зашто НЕМА ПОТРЕБЕ носити РУКАВИЦЕ у куповину и шта радити уместо тога (ВИДЕО)“, Новости, 06. април 2020. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:857681-Hirurg-objasnio-zasto-NEMA-POTREBE-nositi-RUKAVICE-u-kupovinu-i-sta-raditi-umesto-toga-VIDEO>.
- „ШОКАНТНЕ СЛИКЕ ИЗ БЕОГРАДА. Прописана дистанца, маске, рукавице... коме то треба? Грађани се брзо вратили у нормалу (ФОТО)“, Курир, 08. мај 2020.

<https://www.kurir.rs/vesti/beograd/3460625/sokantne-slike-iz-beograda-propisana-distanca-maske-rukavicekome-to-treba-gradjani-se-brzo-vratili-u-normalu-foto/komentari>.

- Bek, Urlih. Rizično društvo: u susret novoj moderni. Filip Višnjić, Beograd, 2001.
- Dépelteau, François; Passiani, Enio and Mariano, Ricardo. "Ariel or Caliban? The Civilizing Process and Its Critiques", in: François Dépelteau and Tatiana Savoia Landini (eds). Norbert Elias and Social Theory, Palgrave Macmillan, New York, 2013.
- Elias, Norbert. "The sociology of knowledge: new perspectives", Sociology (Sage Publications), vol V, 2, 1971, pp. 149–168.
- Elias, Norbert. Involvement and Detachment. Basil Blackwell, Oxford, 1987.
- Elias, Norbert. The Loneliness of the Dying. Continuum, New York, London, 1985.
- Elijas, Norbert. Процес цивилизације – социогенетичка и психогенетичка истраживања. Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2001.
- Goudsblom, Johann. "Public Health and the Civilizing Process", The Milbank Quarterly, Vol 64, No 2, 1986, pp. 161–189.
- Kilminster, Richard "From distance to detachment: knowledge and self-knowledge in Elias's theory of involvement and detachment", in: Steven Loyal and Stephen Quilley (eds), The Sociology of Norbert Elias, Cambridge University press, Cambridge, 2004.
- Pinell, Patrice. "Modern medicine and the civilizing process", Sociology of Health & Illness Vol. 18, No. 1, 1996, pp. 1–16.
- Smith, Dennis. Norbert Elias and Modern Social Theory. Sage Publications, London, 2001.
- Teucher, Ulrich G. "Writing in the Face of Death: Norbert Elias and Autobiographies of Cancer", in: Thomas Salumets (ed). Norbert Elias and Human Interdependencies, McGill-Queen's University Press, 2001.
- Van Krieken, Robert. Norbert Elias, Routledge, London and New York, 1998.
- Wodak, Ruth. The Discourse of Politics in Action, Politics as Usual. Palgrave Macmillan, Hampshire, 2009.
- Бриза Радмила, „МАСКЕ И ДИСТАНЦА ПОНОВО ОБАВЕЗНИ? Очекује се ПООШТРАВАЊЕ епидемиолошких мера! ДАНАС ОДЛУКА КРИЗНОГ ШТАБА“, Курир, 23. јун, 2020. <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3485407/maske-i-distanca-ponovo-obavezni-ocekuje-se-poosttravanje-epidemioloskih-mera-danas-odluka-kriznog-staba/komentari>.
- Бриза Радмила, „ОВО СУ НОВЕ МЕРЕ У СРБИЈИ: Без маске забрањено у аутобус, обавезан размак метар и по“, Курир, 24. јун 2020. <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3485971/ovo-su-nove-mere-u-srbiji-bez-maski-zabranjeno-u-autobus-obavezan-razmak-metar-i-po/komentari>.
- В. М. „НЕЋУ СЛАТИ ДЕТЕ СА МАСКОМ У ШКОЛУ... После већ чувених АНТИВАКСЕРА, Србија треба да се бори и против АНТИМАСКЕРА“, Блиц, 20. август 2020, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/necu-slati-dete-sa-maskom-u-skolu-posle-vec-cuvenih-antivaksera-srbija-sada-treba-da/1ww4h50?strana=komentari>.

- М. К. „Кључно правило које треба да испоштујете да бисте спречили уношење корона вируса у кућу“, Телеграф, 10. април 2020, <https://www.telegraf.rs/zivot-i-stil/zdravlje/3176727-kljucno-pravilo-koje-treba-da-ispostujete-da-biste-sprecili-unosenje-korona-virusa-u-kucu/komentari/svi>.
- М. К. „Корона вирус преживљава на одећи и обући, а ово је једини начин да га заувек уништите“, Телеграф, 14. март 2020. <https://www.telegraf.rs/zivot-i-stil/zdravlje/3164684-korona-virus-prezivljava-na-odeci-i-obuci-a-ovo-je-jedini-nacin-da-ga-zauvek-unistite/komentari/svi>.

SOCIOGENESIS OF HEALTH BEHAVIOR DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract: The main goal of the article is to describe the social basis of various health and hygienic practices and beliefs by analysing the case of the Covid-19 virus pandemic in Serbia. Relying on the theory of Norbert Elias presented in the classic study *The Process of Civilization*, it will be shown how social norms become medically rationalized and as such adopted into an individual's habitus in a very short period of time. The assumption from which the article starts is that the fear of feeling ashamed due to irresponsibility towards others (especially elderly people) was a significant factor of behaviour, and in a certain segment of the population even more important than the fear for one's own health and life. In parallel with this, it will be investigated in what way the adopted state measures during and after the state of emergency were interpreted, and thus in what way they influenced the practices and beliefs of the population. The basic method that will be applied in the article is the discourse analysis, primarily different messages present in public communication and their interpretations (different media content, statements of relevant actors and comments/discussions on digital media). In conclusion, different types of transformation of the dominant pattern of individualism in the context of the epidemic will be considered, i.e. the ways in which the crisis situation and adopted state measures influenced the re-examination of egoism and the emergence of new forms of rationality, solidarity and responsibility.

Key words: health behavior; sociology of health; health policy; hygiene; Covid-19; individualism; discourse analysis.